

4. Hausendorf H., Kesselheim W. Textlinguistik fürs Examen / Heiko Hausendorf, Wolfgang Kesselheim. – Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2008. – 251 S.
5. Heinemann W., Viehweger D. Textlinguistik: eine Einführung / Wolfgang Heinemann, Dieter Viehweger. – Tübingen : Niemeyer, 1991. – 310 S.
6. Hengst, K. Gesichtspunkte zur Analyse von Makrostrukturen bei Fachtexten. In: Linguistische Studien 133, Reihe A. Arbeitsberichte. – Berlin : Zentralinstitut für Sprachwissenschaftl. Akademie der Wissenschaften., 1985 – S. 41-49.
7. Stein St. Textgliederung: Einheitenbildung im geschriebenen und gesprochenen Deutsch / Stephan Stein. – Berlin : Walter de Gruyter GmbH, 2003. – 483 S.

УДК 811.161.2'367.4:001.4

Л. Б. Гаращенко,

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка, м. Полтава

АСОЦІАТИВНО-МЕТАФОРИЧНА МОТИВАЦІЯ ЯДЕРНИХ КОМПОНЕНТІВ АНАЛІТИЧНИХ НОМІНАЦІЙ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті з'ясовано механізми метафоризації ядерних компонентів аналітичних термінів як одиниць спеціальної номінації, визначено основні донорські зони. У корпусі асоціативно мотивованих компонентів термінологічних конструкцій залежно від способу взаємодії донорської та реципієнтної зон виокремлено різновиди асоціативно-метафоричної мотивації терміноодиниць.

Ключові слова: аналітичні терміни, науково-технічна термінологія, ономасіологічна структура, мотиватор, метафоризація, донорська зона, реципієнтна зона.

THE SCIENTIFIC-TECHNICAL TERMINOLOGY ANALYTIC TERMS CORE COMPONENTS ASSOCIATIVE-METAPHORICAL MOTIVATION

The article brings to the deep investigation of metaphor processes machinery of the core components of analytic terms – special nomination units. The scientific-technical terminology analytic terms onomasiological structure forms the combination of motivators of diverse mental-psycho-kinetic system fragments. It is proved the associative-metaphorical motivation has the peculiar metaphorical general machinery of denotation, being based on derived denominating motivators from other conceptual spheres. According to the donor and recipient zones way of interaction, the terminological units associative motivated constituents range integrates structural-metaphorical, diffusive-metaphorical, and gestalt associative-metaphorical motivation types. Their delimitation appoints association as well as correspondence machinery principles, mediating the denotation process. It is ascertained the donor and recipient zones assimilation can be held on the only analogical notion. This fact indicates the peculiarity of the structural-metaphorical motivation type, whilst the diffusive-metaphorical one testifies the diffusive nature of the donor and recipient zones integration due to the complex of associations on the scenarios assimilation basis. The last, gestalt, type of associative-metaphorical motivation makes the possibility of scientific-technical objects denoting motivators selection after the visual images (gestalts). The donor zone can be characterized as fundamental component of the metaphor process, the diverse peculiar features of which show the projections on the zone of the recipient. It is being produced by conceptualized core of the objects of reality; they are fixed in nomination units meanings. The given research has brought to the statement the PERSON, ANIMAL, ARTIFACT, and NATURFACT are donor zones, which provide the scientific-technical terminology with their sign resources. The ARTIFACT, PERSON, and ANIMAL donor zone concepts correspond in the metaphor process to the recipient EQUIPMENT, FITTINGS, PARTS, and INSTRUMENTS units. The meaning transference, as a rule, is being grounded on the objects formal analogy, the functional resemblance, or the both features in simultaneity.

Key words: analytic terms, scientific-technical terminology, onomasiological structure, motivator, metaphor process, donor zone, recipient zone.

АСОЦІАТИВНО-МЕТАФОРИЧЕСКАЯ МОТИВАЦИЯ ЯДЕРНЫХ КОМПОНЕНТОВ АНАЛИТИЧЕСКИХ НОМИНАЦИЙ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

В статье рассматриваются механизмы метафоризации ядерных компонентов аналитических терминов как единиц специальной номинации, установлены основные донорские зоны. В корпусе асоціативно мотивированных компонентов терминологических конструкций в зависимости от способа взаимодействия донорской и реципиентной зон определены разновидности асоціативно-метафорической мотивации терминологических единиц.

Ключевые слова: аналитические термины, научно-техническая терминология, ономасіологическая структура, мотиватор, метафоризация, донорская зона, реципиентная зона.

Термінологічна номінація невід'ємна від процесу наукового пізнання й трансформації об'єктивної дійсності, що викликає потребу досліджувати термін не лише як одиницю особливої функціональної метамови, а і як результат пізнавальної діяльності людини, засіб концептуалізації спеціальної інформації.

Аналітичні терміни як одиниці спеціальної номінації підпорядковані внутрішньомовним законам і загальномовним впливам, відображаючи загальні тенденції розвитку сучасної української літературної мови. Вони віддзеркалюють роботу людської когніції, процесів категоризації і концептуалізації, що є двома формами пізнання світу у вигляді класифікаційної діяльності розуму людини. Когнітивна природа інформації, яку передають аналітичні терміни, найрелевантніша для здійснення комунікації.

Аналітичні терміни науково-технічної термінології характеризуються поєднанням в ономасіологічній структурі мотиваторів з різних фрагментів ментально-психонетичного комплексу. Виходячи з настанов О. О. Селіванової, спеціальні найменування, у яких одна ономасіологічна ознака обирається з предикатно-аргументної частини й відображає істинну, несуперечливу інформацію про властивості об'єкта номінації, а друга – з асоціативно-термінальної сфери, що репрезентує неістинні, метафоричні ознаки, відносимо до змішаного типу мотивації. Досліджуваний матеріал уможливив вичленування двох груп аналітичних термінів залежно від місця фіксації метафоричного компонента. Першу групу, яка є найчисленнішою, утворюють складені терміни з ядерним метафоричним компонентом і залежним компонентом пропозиційного типу. Друга група об'єднує аналітичні терміни з метафоричним залежним компонентом терміносполуки.

Мета цієї наукової розвідки – з'ясувати механізми метафоризації ядерних компонентів термінологічних конструкцій науково-технічної термінології.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

1) схарактеризувати різновиди асоціативно-метафоричної мотивації терміноодиниць; 2) проаналізувати специфіку метафоричної аналогізації ядерних компонентів аналітичних термінів; 3) визначити основні донорські зони.

Об'єктом дослідження є аналітичні номінації науково-технічної термінології.

Предметом дослідження стали ономазіологічні ознаки аналітичних термінів науково-технічної галузі й когнітивні механізми їхнього творення.

З метою з'ясування когнітивної бази мотивації науково-технічних аналітичних термінів було використано розроблену О. О. Селівановою методику когнітивно-ономазіологічного аналізу, що ґрунтується на принципі інтегративної двовекторності дослідження (від ономазіологічної структури аналітичних термінів до структури знань про позначене й навпаки) та на психолінгвістичній моделі породження (продукування) номінативних одиниць. Мотивацію з огляду на психолінгвістичну модель породження найменування витлумачено як наскрізну лінгвопсихоментальну операцію формування ономазіологічної структури, що здійснюється шляхом вибору мотиватора (-ів) з мотиваційної бази структури знань про позначене в складній системі зв'язків різних пізнавальних функцій етносвідомості [5, с. 482]. Когнітивно-ономазіологічний аналіз науково-технічних аналітичних термінів уможливив встановити мотиваційну типологію спеціальних найменувань. Залежно від статусу обраних мотиваторів аналітичних термінів у структурі знань про позначене виокремлено три типи мотивації: пропозиційно-диктумну, асоціативно-метафоричну й змішану.

Внутрішня програма термінологічної одиниці може мати не лише пропозиційний, а й асоціативно-метафоричний характер, оскільки мотиваційна база не обмежена лише пропозиціями, а є складною структурою зв'язків і кореляцій функцій свідомості та її різних за статусом фрагментів. Асоціативно-метафорична мотивація, на відміну від пропозиційно-диктумної, ґрунтується на використанні в ролі мотиваторів знаків різних предметних сфер і за загальним механізмом найменування є метафоричною, оскільки в процесі найменування застосовується фрагмент неістинних знань про позначене.

Асоціативно-метафорична мотивація характеризується вибором мотиватора похідного найменування «на основі асоціювання з диктумною частиною когнітивної моделі інших концептів, що формує термінальні компоненти в такій моделі» [4, с. 172]. Асоціативно-термінальна частина ментально-психонетичного комплексу пов'язує знаки різних сфер знань за аналогією. Аналогізація концептуальних сфер може мати характер синестезії або симіляції. Синестезія як явище міжсенсорної семантичної асоціації в мові ґрунтується на перенесенні знака з однієї до іншої сфери відчуттів. Основні напрями її розвитку – сфери зору та слуху. Симіляція виявляється в подібності усвідомлюваних мовцем ситуацій, компоненти яких і формують буквальный та фігуральный зміст.

Асоціативно-метафорична мотивація ґрунтується на метафоричному асоціюванні. За допомогою асоціацій як основного двигуна механізмів мислення, слухаю заважає В. М. Телія, створюються нові поняття й значення номінативних одиниць, оскільки вони пов'язують уявлення про позамовні сутності з тими їхніми властивостями, що впливають у свідомості в тому чи тому новому ракурсі відображення [7, с. 94]. Як зазначає Г. М. Складарська, «природжене почуття аналогії примушує людину відшукати схожість між найвіддаленішими сутностями» [6, с. 58].

У процесі метафоризації науково-технічних термінів важливу роль відіграє донорська зона, властивості якої проєктуються на реципієнтну, унаслідок чого «висвітлюються» одні аспекти і «затемнюються» інші. Донорською зоною є концептуалізовані сутності об'єктів реальної дійсності, які зафіксовані в значеннях номінативних одиниць. З-поміж асоціативно мотивованих компонентів аналітичних термінів виокремлюються передусім терміни, значення яких спирається на метафоричне сприймання мотиватора як знака іншої концептуальної сфери.

Залежно від способу взаємодії в процесі позначення донорської та реципієнтної концептосфер вирізняємо такі різновиди асоціативно-метафоричної мотивації: структурно-метафоричний, дифузно-метафоричний і гештальтний. Їхнє розмежування відбувається за загальним принципом механізмів асоціювання й аналогізації, що опосередковують процес найменування.

Структурно-метафоричний різновид характеризується поєднанням двох концептів, або концептуальних сфер, на ґрунті одного аналогічного поняття, у результаті якого формується асоціативний термінал, позначений найменуванням іншого концепту [4, с. 172–173]. Згідно з концепцією Дж. Лакоффа, аналогічний компонент набув статусу певної зони інтеграції сфер джерела та мішені [3, с. 392]. Як наголошує дослідник, така зона може містити тільки одне поняття, що властиво структурним метафорам. Формування номінативної одиниці здійснюється шляхом висвітлювання конекції слоту однієї моделі зі слотом іншої когнітивної моделі, що забезпечує появу асоціативного терміналу, який і стає її мотиватором. Унаслідок цього термінал структури знань про позначене, зокрема науково-технічне поняття, отримує знак іншої донорської зони в кореляції з відповідним пропозиційним компонентом цієї структури знань. Зауважимо, що однією з основних донорських зон метафор в українській науково-технічній термінології є концептосфера ЛЮДИНА. Цю концептосферу репрезентують антропоморфізми, які моделюють навколишній світ за подібністю до людини, її тіла, дій, рис характеру тощо. Так, значення ядерного компонента аналітичного терміна *носії струму* (заг. – «те саме, що носильник; // той, хто наділений, володіє чим-небудь (талантом, ідеями і т. ін.); терм. – про предмет, речовину, що має деяку властивість, містить щось у собі; // матеріал або пристрій, на якому можуть бути занесені дані» [2, с. 792]) ґрунтується на кореляції з донорською зоною ЛЮДИНА через суміжне поняття «перенесення чого-небудь». Стриженевий компонент номінації *бакелітова зв'язка* (заг. – «зв'язані, скріплені мотузкою і т. ін. або нанизані на неї які-небудь однорідні предмети; зв'язка; терм. – зв'язка речовина або суміш речовин чи якісь інші засоби, що міцно зв'язують, сполучають, скріплюють що-небудь із чимось» [2, с. 450]) мотивований дієсловом *зв'язувати* шляхом утворення аналогічного поняття «скріплювати що-небудь», що пов'язане з диктумним рівнем предиката дії та знаком концептуальної сфери АРТЕФАКТИ. Мотивація спеціального найменування *вальцовий посад* («пара млинових жорен, одне з яких нерухоме, а інше обертається на ньому» [2, с. 1074]) спирається на уподібнення однієї з деталей механізму до чогось, що можна насадити чи надіти на щось, тому спостерігаємо тут конекцію предиката з терміналом *посадити* зі сфери концептів НАТУРФАКТ або ЛЮДИНА.

В основі дифузно-метафоричного різновиду асоціативно-метафоричної мотивації лежить дифузне поєднання асоціативних комплексів двох концептів за аналогією. Аналогізація здійснюється на підставі асоціативного ореолу, сформованого шляхом уподібнення сценаріїв (Дж. Лакофф, М. Джонсон, М. Тернер та ін.), що дає можливість переносити знаки одного концепту на інший, де вони закріплюються як неістинні метафоричні позначення. Дифузно-метафоричний тип мотивації використовує як мотиватори донорські зони ЛЮДИНА або ТВАРИНА. Наприклад, у номінації *стяжний прогонич* («залізний прут для замикання віконниць, дверей, воріт; // металевий стрижень з шестигранною головкою (під гайковий ключ) та різьбою (під гайку) на кінцях для скріплення деталей та конструкцій» [2, с. 1148]) мотиватором терміна виступає предикат *прогонити* «гнати, змушуючи йти у певному напрямку, проходити повз або через певну місцевість (тварин); // гнати під конвоєм у певному напрямку (звичайно людей)» [2, с. 1147]. Дифузна метафора, яка лежить в основі

такого перенесення, має нечітке підґрунтя. Пояснення моделі аналогізації двох концептів може здійснюватись описово з використанням досвідних чи енциклопедичних знань. Шляхом актуалізації вбудованого сценарію сформовано номінацію *підпірне сідло* (заг. – «упряж для їзди верхи – сидіння для вершника, яке прикріплюють на спині коня, мула і т. ін.; терм. – назва деталей для насадки, опори чого-небудь» [2, с. 1322]) – як упряж служить для сидіння вершника, так і деталь призначена для насаджування чого-небудь.

Зауважимо, що серед науково-технічних термінологічних конструкцій кількість термінів, в основі яких лежить дифузне поєднання асоціативних комплексів, є незначною.

Гештальтний (образний) різновид асоціативно-метафоричної мотивації застосовує у функції мотиваторів знаки інших концептів за подібністю зорових, слухових, одоративних, тактильних, смакових гештальтів [4, с. 174]. При цьому поєднуються різні сутності, які формують новий гештальт, нові відношення з редукованих прототипів, утворюючи на його основі певний гносеологічний образ і синтезуючи в ньому ознаки гетерогенних сутностей.

Термін «гештальт» був уведений одним з попередників гештальтпсихології Х. Еренфельсом наприкінці XIX ст. Представники гештальтпсихології (М. Вертгеймер, В. Келер, К. Коффка) започаткували новий підхід до мислення, розглядаючи його як акт переструктурування ситуацій. На думку дослідників, первинними й визначальними елементами будь-якого психічного процесу є цілісні утворення-конфігурації, форми, або гештальти, які неможливо побудувати з якихось елементів. У когнітивній лінгвістиці гештальт потрактовують як концептуальну структуру, цілісний образ, що поєднує в собі чуттєві та раціональні компоненти в їхній цілісності, як результат нерозчленованого сприйняття ситуації, вищий рівень абстракції: невідкрите, неструктуроване знання [1, с. 38].

Гештальтний різновид асоціативно-метафоричної мотивації науково-технічних аналітичних термінів передбачає вибір мотиватора зі знаків іншої концептуальної сфери, що зумовлює зв'язок з позначуванним на основі образу, за яким проводиться аналогізація. Механізм такої метафоризації ґрунтується зазвичай на уподібненні зорових образів до форми чи зовнішнього вигляду предмета, деталі, приладу тощо, які використовуються в науково-технічній галузі. Гештальтна аналогізація доповнюється також семантичною та смисловою, оскільки гештальтний знак має певний зміст і значення.

У процесі гештальтування науково-технічних термінів основну базу метафоричної проєкції становлять антропоморфізми, зооморфізми, артефакти, а також природоморфізми. Метафори таких типів здебільшого ґрунтуються на зіставленні об'єктів, що застосовуються в галузі науки й техніки, з уже відомим зоровим гештальтом. Наприклад, в онемасіологічній структурі номінації *п'ята арки* (заг. – «задня частина ступні; терм. – опорна частина чого-небудь, іноді місце з'єднання з чимось» [2, с. 1192]) когнітивним підґрунтям назви є аналогізація з частиною ступні людини на основі схожості місця розміщення об'єкта. Мотиватор *п'ята* є асоціатом локатива концептосфер ЛЮДИНА і ПРИСТОСУВАННЯ. Спеціальне найменування *лонжеронне крило* (заг. – «літальний орган птахів, комах та деяких ссавців; терм. – нерухома відносно корпусу плоска поверхня літака (планера тощо), що підтримує його в повітрі під час польоту; // обертальна лопать вітряка» [2, с. 587]) виникло в результаті метафоричного перенесення знака *крило* на частину механізму за формальною аналогією. Гештальтування може здійснюватись і в межах донорської зони НАТУРФАКТ. Наприклад, образність мотиватора номінації *ланцюгова зірочка* (*зірочка* – «1) зменш.-пестл. до зірка; 3) зубчасте колесо в ланцюгових передачах» [2, с. 460]) зумовлена тим, що форма деталі механізму нагадує небесне тіло.

Отже, у корпусі досліджуваних асоціативно мотивованих ядерних компонентів науково-технічних аналітичних термінів насамперед переважають структурно-метафоричний і гештальтний різновиди асоціативно-метафоричної мотивації. Головними донорськими зонами, що постачають свої знакові ресурси до науково-технічної термінології, є зони ЛЮДИНА, ТВАРИНА, АРТЕФАКТИ й НАТУРФАКТИ.

Перспективи нашого дослідження перебувають у площині подальшого когнітивно-онемасіологічного вивчення окремих терміносистем, тенденцій до поповнення їх аналітичними номінаціями для одержання цілісної картини концептуального відтворення знань у системі науково-технічної термінології.

Література:

1. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии / Н. Н. Болдырев. – Тамбов : Изд-во Тамбовского ун-та, 2001. – 123 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпін'я : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. Лакофф Дж. Метафори, котрими ми живем / Дж. Лакофф // Теория метафоры : [сборник] / [под общ. ред. Н. Д. Арутюновой, М. А. Журиной]. – М., 1990. – С. 387–415.
4. Селиванова Е. А. Когнитивная онемасіология : [монографія] / О. О. Селиванова. – К. : Издательство украинского фило-социологического центра, 2000. – 248 с.
5. Селиванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селиванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
6. Склярєвская Г. Н. Языковая метафора в словаре. Опыт системного описания / Г. Н. Склярєвская // Вопросы языкознания. – 1987. – № 2. – С. 58–65.
7. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия ; [отв. ред. А. А. Уфимцева]. – М. : Наука, 1986. – 141 [2] с.

УДК 81'27

Я. В. Гнезділова,

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

СОЦІАЛЬНА МАНІПУЛЯЦІЯ: ТЕХНІКИ І ТЕХНОЛОГІЇ ВПЛИВУ

Стаття присвячена виокремленню психологічних, соціальних й лінгвістичних маніпулятивних технік. Особлива увага приділяється розкриттю сутності та вирізненню соціальних технік впливу, які розглядаються в контексті соціального механізму маніпуляції свідомістю особистості. Виявлено універсалії, які складають соціальний конструкт. Характеризовано поняття автоматичного реагування на звичайний інформативний подразник. Розглянуто сфери, де соціальні маніпуляції перетворились в один із основних способів регулювання поведінки суб'єктів маніпуляції.

Ключові слова: маніпуляція, психологічні, соціальні, лінгвістичні техніки впливу, універсалії соціального конструкту, поняття автоматичного реагування.